

LENA ESKILSSON

Kvinnohistoria – och kvinnligt perspektiv på historien

*Här beskrivs tre olika tolkningar av begreppet kvinnohistoria. De två första utgör traditionella uppfattningar av begreppet medan den tredje öppnar nya och spännande perspektiv för forskningen. Lena Eskilsson tar här upp Carolyn Merchants bok *The Death of Nature* som ett exempel på en inspirationskälla för denna nya forskning.*

När jag började fundera över innebörden av det mycket allmänna begreppet 'kvinnohistoria'¹, som numera används inom historievetenskaperna – dvs där man överhuvudtaget intresserar sig för något som har med kvinnor att göra! – kom jag fram till att man kan urskilja huvudsakligen två olika betydelser av begreppet och dessutom antydna till en tredje, ny betydelse som hittills inte resulterat i speciellt mycket forskning och litteratur. Den här uppdelningen kan också delvis ses som beskrivning av periodiseringen inom kvinnohistorisk forskning. Exempelen är tagna från mitt eget ämne idéhistoria.

Kvinnohistoria – tre olika betydelser

1. Det som män tänkt om kvinnan i form av filosofiska, politiska och teologiska teorier, dessa har ofta varit baserade på kvinnans biologiska funktioner. Ett exempel utgör de teorier som försökt fastställa – förringa – kvinnans roll i fortplantningen. Dessa föreställningar har sitt huvudsakliga ursprung i Aristoteles' biologiska teorier som tillskrev mannen det helt avgörande alstringsbidraget. Kvinnans funktion var att bestå med det material i vilket mannens sperma ingöt själva livsprincipen, själen, rörelsen. Kvinnan sågs som en behållare där fostret växte och fick näring. På 1600-talet när man började använda sig av mikroskop upptäcktes både det kvinnliga ägget

och de manliga spermatozoerna, men helt klar över äggets betydelse var vetenskapen inte förrän på 1800-talet.

Teorierna om könens alstringsbidrag har kopplats ihop med motsatsparet aktiv – passiv, där mannen representerat det aktiva och kvinnan det passiva, vilket kommit att utgöra den grundläggande beskrivningen av skillnaden mellan män och kvinnor på alla områden.²

2. Framhävandet av de enskilda kvinnor som faktiskt finns dokumenterade i historien. De kvinnor som då rönt uppmärksamhet har för det mesta betraktats som exceptionella, upphöjda undantag. Några exempel: Hypatia som vid slutet av 300-talet föreläste i filosofi och matematik i Alexandria, abbedissan Hildegard av Bingen (1098–1179) vars kloster var ett andligt centrum med stor berömmelse över hela Europa, den höviska kulturens högt bildade gynnare Eleonora av Aquitanien (1122–1204), den heliga Birgitta (1302–1373) som intar en särställning bland historiska kvinnogestalter, drottning Kristina (1626–1689), Marie Curie (1867–1934) som med sina banbrytande forskningar inom fysik och kemi fick Nobelpriset två gånger.

Dessa båda tolkningar av vad som är kvinnohistoria och den forskning de resulterat i är av betydelse på så sätt att de bidragit till att göra kvinnan synlig i historien, så att säga gett bevis på det man

länge misstänkt – att kvinnor faktiskt har existerat!

3. Det tredje sättet att tolka begreppet 'kvinnohistoria', som inte behöver betyda att man inriktar sig speciellt på kvinnor, biologiskt eller biografiskt, är svårare att precisera och formulera. Det handlar om att betrakta historiska företeelser ur en ny synvinkel, göra nya tolkningar av gamla dokument och kanske använda sig av andra typer av källor än man vanligtvis gör. Utgångspunkten är att män och kvinnor uppfattar verkligheten på skilda sätt beroende på att de huvudsakligen verkat inom olika verklighetsområden, männen i produktionen och kvinnan i reproduktionen. Historien har hittills mest betraktats och värderats ur manligt perspektiv, vilket inneburit en tonvikt på det offentliga livets angelägenheter och en värdering utifrån produktionens behov. Ett kvinnligt perspektiv på historien skulle då vara att söka sig till historiska källor som berör de områden där kvinnor verkat, för att se hur detta förändrar värderingar och tolkningar av historien, eller att se vilka konsekvenser det manliga sättet att se verkligheten fått för företeelser som rör reproduktionens område och vilken inverkan detta i sin tur haft på den historiska utvecklingen i stort. Ett sådant perspektiv kan leda till en omvärdering i bedömningen av den traditionella periodindelningen av historien.

I den idéhistoriska litteraturen finns det vissa tider som framhävs som speciellt viktiga, perioder då de stora framstegen i mänskligt tänkande togs. En sådan period är den grekiska antiken med Platon och Aristoteles, en annan är 1600-talet med den vetenskapliga revolutionen – den tid då de viktigaste aspekterna av vår moderna världsbild grundlades. Ser man emellertid på dessa tidsperioder ur ett annat perspektiv, finner man att just de tider som patriarkatet bedömt som betydelsefulla, inneburit en nedvärdering av synen på det kvinnliga och en faktisk försämring av kvinnans ekonomiska och sociala situation. I det antika Grekland satt kvinnorna instängda i sina hus medan männen deltog i

politiska och vetenskapliga diskussioner på gator och torg. I mytologin hade de gamla modersgudinnorna ersatts av manliga gudar. Under 1600-talet miste kvinnorna mycket av sin betydelsefulla roll i produktionen, de fräntogs kontrollen över reproduktionen och i häxprocesserna uppvisar 1500- och 1600-talens historiens grymmaste exempel på kvinnoförakt.³

Antiken och 1600-talet utgör någorlunda klara exempel på detta resonemang, men jag vill betona att det inte är baserat på någon omfattande forskning. Tesen kan kanske inte appliceras på alla perioder. Sammanhangen är mera komplicerade än mina exempel ger sken av och det är nödvändigt med forskning på området.

Kvinnan, naturen och den vetenskapliga revolutionen

Den amerikanska idéhistorikern Carolyn Merchants bok *The Death of Nature; Women, Ecology and the Scientific Revolution* utgör ett mycket spännande exempel på ett nytt och givande sätt att se på en av dessa 'viktiga' perioder inom den intellektuella historien – 1600-talet och den vetenskapliga revolutionen. Utifrån ett kvinnligt och ekologiskt perspektiv vänder hon upp och ned på gamla värderingar av 1600-talets omvälvande process och visar på den betydelse dessa fått för dagens krisläge i fråga om miljö och kvinnans ställning.

Samtidigt som synen på kvinnan förändrades under 1600-talets vetenskapliga revolution ändrades också föreställningen om naturen. Naturen hade alltid identifierats med det kvinnliga och fram till 1500- och 1600-talens såg man jorden som den goda Modern. Den naturuppfattning som hängde samman med denna föreställning kallas organisk och karaktäriseras av att man inte skiljer mellan levande och död materia – allt är levande. I och med naturvetenskapernas genombrott på 1600-talet övergav man mer eller mindre denna organiska syn på naturen och ersatte den med en mekanisk, dualistisk syn. Tillvaron uppdelades i det rationella, förnuftiga,



Caspar David Friedrich "Wraket av skeppet "Hoppet", 1821. Kunsthalle, Hamburg.

själsliga som fanns hos människan och den döda, passiva materien styrd av mekaniska lagar. Idealbilden av jorden var inte längre den livgivande Modern utan ett gigantiskt urverk.

Carolyn Merchant beskriver utförligt inbörden av den organiska och den mekaniska natursynen, och den gradvisa övergången från den ena till den andra, samt hur polemiken mellan de bägge världsbilderna förstärkte uppfattningar som sökte överbygga motsättningarna mellan dem. En av dessa var vitalismen.

I den organiska världssynen var alltså jorden kvinnlig. Det var naturligtvis den kvinnliga reproduktionen som gav denna koppling. Barnen växer i kvinnans livmoder, hon föder och ammar dem – ger dem liv, liksom sädeskornen växer ur jorden och livnar människorna. Kopplingen mellan kvinna och jord medförde att man såg allt som levande, naturen var en sammanhäng-

ande gestalt vars delar alltid var beroende av varandra. Skadades en del återverkade detta på helheten. Detta sätt att betrakta jorden och naturen medförde att människan såg mera ödmjukt på sin egen roll och sitt förhållande till naturen. Man kunde inte avverka skog eller anlägga gruvor hur som helst, då detta var ingrepp i en levande organism.

Det organiska synsättet genomsyrade även medeltidens sociala och samhälleliga liv. Feodalsamhället med sin sociala hierarki uppfattades ungefär som en människokropp där de enskilda delarna var underordnade den levande helheten, vilket Merchant också ger några exempel på.

Under 1500- och 1600-talen genomgick Europa även ekonomiskt stora förändringar. Den feodala självhushållningen ersattes med en marknadsekonomi och i det nya ekonomiska systemet var idéer om restriktioner i gruvbrytning och skogsavverkning

obekväma och opraktiska. Den ständiga expansionen och den fria konkurrensen krävde obegränsad tillgång till naturresurserna. I den begynnande kapitalismen började människan att allt mer se sig som härskare över naturen. Kvinnans ekonomiska situation försämrades under den här tiden. I det feudala bondesamhället hade hon utgjort en nödvändig del i produktionen, men nu var hon inte längre lika viktig i näringslivet. Samtidigt förlorade hon också mycket av den kontroll över reproduktionen som hon tidigare haft. Kunskap om kroppen och dess funktioner hade traditionellt varit en kvinnornas angelägenhet och fram till 1600-talet utövades barnmorskekonsten självklart av kvinnor. Det ansågs olämpligt att män närvarade vid en sådan intim och mystisk händelse som ett barns födelse. När den medicinska vetenskapen växte började de manliga läkarna att kritisera barnmorskorna som medicinskt okunniga, och att gradvis överta deras uppgifter. Detta skedde bl a genom att man införde en ny teknik, förlossning med tång, som barnmorskorna inte fick använda sig av då de saknade medicinsk skolning – och medicinsk utbildning var kvinnor uteslutna ifrån!

Där naturens ordning i den organiska världsbilden inneburit ett ideal övergick den i den mekaniska världsbilden till att främst representera kaos och oordning, den 'vilda' naturen. Det öde som drabbade naturen drabbade också kvinnan. Barnmorskan, liksom kvinnan med kunskap om sjukdom och botande – häxan – symboliserade kvinnans inflytande över reproduktionen och naturen. Liksom de manliga naturvetenskaperna strävar efter att behärska och tygla naturen med teknologi och experimentella metoder försökte man på samma sätt få kontroll över kvinnan, i exemplet med barnmorskorna genom att införa den manliga tekniken även i det kvinnligaste av allt, barnafödandet.

Den förändring i synen på naturen som naturvetenskaperna utvecklade skedde naturligtvis gradvis, men som en symbolisk vändpunkt kan man sätta 1543 då Nico-

laus Copernicus i skriften *Om himlasfärernas kretslopp* utvecklade en heliocentrisk världsbild. I den gamla världsbilden låg Moder jord i centrum av kosmos men blev nu ersatt av den manliga solen. Sen kommer patriarkatets stora vetenskapliga hjältar i en rad, Bacon, Harvey, Descartes, Newton – grundarna av den moderna vetenskapen – och utformade den världsbild där jorden består av passiv materia och mekanisk rörelse, där människan är en invecklad maskin och djuren automater. När naturen betraktas på detta sätt som ett system av döda partiklar är det också fritt fram att manipulera naturen. Den nya världsbilden gjorde människan, dvs mannen, till naturens behärskare eftersom människan var den enda som ägde förnuft och förmåga till rationellt tänkande.

Carolyn Merchant ger många exempel som visar på hur den nya attityden utvecklades under 1600-talet i samband med att naturvetenskaperna växer fram, och hur den sprider sig till andra områden än naturen. Samhället och människan kom att uppfattas på samma sätt. Med den gamla världsbilden besegrades aldrig helt. De organiska föreställningarna fanns hela tiden kvar som starka underströmningar i form av exempelvis Cambridgeplatonismen och vitalismen. I detta sammanhang presenterar Merchant en tidigare ganska okänd kvinnlig filosof, Anne Conway (1631–1678) som under inflytande från nyplatonism och judisk kabbalistik utvecklade en vitalistisk världsbild där hon tog avstånd från dualismen mellan levande och dött, kropp och själ. Gränsen mellan organisk och oorganisk materia är konstruerad, båda är aspekter av samma sak. En konsekvens av detta synsätt blir en grundläggande jämlikhetstanke. Allt levande är lika mycket värt. Inga hierarkier existerar. Anne Conway är intressant på många sätt, bl a visar Carolyn Merchant hur Leibniz, som tillsammans med Newton är stjärnan i fysikens och matematikens historia, hämtat flera av sina idéer från Conway, främst ursprunget till den berömda monadläran. Denna filosofi beskrev världen som bestå-

ende av en oändlig mängd enskilda odelbara substanser, monader, ett slags själsliga atomer. Det vi kallar materia är en anhopning av dessa monader som för våra sinnen förefaller som någonting kroppsligt. Den 'verkliga' världen är alltså organisk hos Leibniz då monaderna är levande enheter, medan fenomenvärlden följer mekaniska lagar. Att Anne Conways inflytande på Leibniz tidigare varit okänt beror på att hennes namn inte sattes ut på den bok hon skrev (ett faktum som säger det mesta om hur kvinnliga filosofer betraktades under vetenskapens guldålder) utan bara förläggarens, hennes vän, filosofen och vitalisten Francis Mercury Van Helmont. Den forskning om Leibniz som bedrivits har då angett Van Helmont även som författare och menat att han var den som inspirerade Leibniz till monadläran.

The Death of Nature har redan blivit en prisad och omdebatterad bok — och det är den värd i allra högsta grad. Men väntar man sig att boken också ska innehålla något slags program för hur den patriarkala naturvetenskapens världsbild skulle kunna förändras blir man kanske besviken. Något enkelt sådant program finns förstås inte, inte heller i Merchants bok. Den stora förtjänsten med boken är att den beskriver vår intellektuella historia ur ett omvälvande kvinnligt-ekologiskt perspektiv och visar på konsekvenserna av den attityd till naturen och människan som den mekaniska världsbilden gett upphov till. Merchants sympatier ligger hos vitalismen, och den enkla tolkningen av hennes bok blir att en vitalistiskt färgad attityd, en ekologisk helhetssyn som finns inom miljörörelsen och stora delar av kvinnorörelsen utgör en absolut förutsättning för ett återuppväckande av vår döda natur — tillsammans med en förändring av de ekonomiska förhållandena, vilket är viktigt att poängtera. Det är naturligtvis inte så att förhållningssättet till naturen bara är en attitydfråga.

En kombination av ett idealistiskt och materialistiskt sätt att betrakta verkligheten är att ta sig fram där inga upptrampade stigar finns, men ett nödvändigt sätt om

vi ska få naturen att leva igen utan att hemfalla åt den mystik och irrationalism som annars lurar vid ett reservationslöst anammande av organistiska tankar.

NOTER

1. Detta kan anknytas till det vidare begreppet 'kvinnoforskning' som behandlas i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 1, 1980, se särskilt den redaktionella artikeln samt Harriet Holter 'Kvinnoforskning: historisk utveckling' och Karin Westman-Berg 'Varför behövs kvinnoforskning?'
2. Asta Ekenvall, *Manligt och kvinnligt*, 1968.
3. Utgångspunkten för mitt resonemang har varit Joan Kelly-Gadols uppsats 'Did Women Have a Renaissance?' i *Becoming Visible*, ed Bridenthal/Koonz, 1977.

SUMMARY

The article outlines three interpretations of the concept 'women's history'. The first interpretation is based upon women's biological function of reproduction and has its source in Aristotle's biological theory which attributes the determining factor of procreation to the male contribution i.e. the sperm. The female is regarded as a mere container in this interpretation. This has resulted in the thesis, anti-thesis — men as active historical actors and women as passive historical actors. The second interpretation of 'women's history' has concentrated upon the occasional woman who is documented in history. These few women are of course considered exceptional, extolled exemptions to the rule. These are the traditional interpretations of 'women's history'.

The third interpretation of 'women's history' is in its beginning stage. This interpretation looks at history from another perspective than the male's. The female perspective interprets history through the 'eyes' of reproduction. This results in entirely new knowledge of human development. For example, with a female perspective one can question the traditional evaluations of historical periods. Those 'golden ages' of human development — Plato's and Aristotle's Greece and the scientific revolution of the 16th and 17th centuries — can be understood as 'dark ages' for women.

Carolyn Merchant's bok *The Death of Nature; Women, Ecology and the Scientific Revolution* is a recent contribution with a female perspective

that reanalyzes the 16th century and the scientific revolution. Merchant concludes that this period constituted a 'dark age' for women as well as nature. The connection between the Women's Movement and the Ecology Movement has its historical roots here in the 16th century.

Lena Eskilsson
Idéhistoriska institutionen
Umeå Universitet
90187 Umeå, Sweden